

174142

HZ. MUHAMMED
VE
EVRENSEL MESAJI
SEMPOZYUMU
20-22 NİSAN 2007

Yayına Hazırlayan
Doç. Dr. Mahfuz Söylemez

Türkiye Elyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	174142
Tas. No:	297.92 HAZ.M

İslâmî İlimler Dergisi Yayınları: 2

İslâmî İlimler Dergisi Yayınları
Dizgi Kapak: İslâmî İlimler Dergisi
Baskı, kapak baskı, cilt: Özkan Matbaacılık
Birinci Basım: Aralık 2007

ISBN: 978-975-98073-3-7

İslâmî İlimler Dergisi Yayınları
Yeniyol Mahallesi 1.Gazi Sok. No:9/2 ÇORUM
Web: islamilimlerdergisi.com
Tif: 0 364 224 81 18
e-posta: islami_ilimlerdergisi@yahoo.com

Her yazının dil ve bilimsel sorumluluğu yazarına aittir.

HZ. PEYGAMBER'İN (SAV) HİCRET SONRASI MEDİNE'DE ÖRNEK TOPLUM OLUŞTURMA ADIMLARI ÜZERİNE

Adem APAK*

Giriş

Hz. Peygamber (sav) Mekke döneminde bir taraftan risaletini yaymaya çalışırken, diğer taraftan kendisini engellemeye çalışan müşriklerle mücadele ediyordu. Bu süreçte Mekke aristokratları, türlü baskılar uygulamak suretiyle ilk Müslümanlar için şehri yaşanmaz hale getirdiler. Hz. Peygamber (sav) bunun üzerine bir kısım Müslümanın Habeşistan'a göç etmesini tavsiye etti. Geride kalan Müslümanlarla birlikte peygamberlik görevini zor şartlarda sürdürdü. Sonuçta Mekke'nin Müslüman toplum için uygun mekan olamayacağı ortaya çıkınca da hem Müslümanlar için güvenli ve kalıcı bir göç yurdu bulmak, hem de daveti adına kendisine siyasi destekçiler kazanmak amacıyla Mekke'ye gelen yabancı kabile mensuplarıyla görüşmeler yaptı. Onun talebine Arap Yarımada'sında sadece Yesribliler müspet cevap verdiler.

Medine'den gelen Araplarla yapılan ilk görüşmelerden sonra İslâmî tebliğin yeni merkezi olarak Medine kabul edilerek, Mekke'deki Müslümanların Yesrib'e ulaştırılması, bu sayede Arap Yarımadası'nın iki büyük merkezi olan Mekke ve Medine'nin birleştirilmesine karar verildi. Hicret emriyle birlikte hapsedilenler ve engellenenler ile Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali dışındaki Müslümanların tamamı Medine'ye göç ettiler.¹ Gelişmeler karşısında endişeye kapılan Mekke müşrikleri, Dârünnedve'de yaptıkları görüşmeler sonucunda Rasûlüllah'ı (sav) öldürme kararı aldılar. Onların suikast planından haberdar olan Allah Rasûlü (sav), Hz. Ebû Bekir ile daha önceden kararlaştırdıkları hicret planını uygulamaya koydu. Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra Medine'ye doğru harekete geçti. (1 Rabülevvel/13 Eylül 622).² Hz. Peygamber (sav) sekiz günlük bir yolculuktan sonra Yesrib'e bir saatlik mesafede bulunan Kubâ'ya ulaştı.³ Daha sonra 12 Rabülevvel 1 (24 Eylül 622) Cuma günü Yesrib'e doğru hareket etti. Hz. Peygamber (sav) Yesrib'de şehir halkının sevinç gösterileriyle karşılandı.⁴

* Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

1 İbn Hişâm, *es-Siretül'n-Nebeviyye, es-Siretül'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfız Şelebî), I-IV, Beyrut ts., II, 111-120; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut ts. (Dâru Sâdır), I, 227-228.

2 İbn Hişâm, *es-Sire*, II, 130-133; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 228-229.

3 İbn Hişâm, *es-Sire*, II, 136-138; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 227-233.

4 Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 46; İbn Hişâm, *es-Sire*, II, 139-141; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 235-237.

Mekke'den Medine'ye hicret sebebiyle Kureyşli Müslümanlar, bir taraftan Mekke müşriklerinin baskılarından kurtulup hürriyetlerine kavuşurlarken, diğer taraftan da hicret yurdunda kurulması tasarlanan Müslüman birliğinin Kureyş kanadını oluşturmuşlardır. Mekke ve Medine Müslümanlarından teşekkül eden bu siyasî birlik, daha sonra Ensâr-Muhâcir kardeşliği şeklinde dinî bir dayanışma ve bütünleşmeye dönüşecek, neticede İslâm ümmetinin ilk çekirdeğini oluşturacaktır. Bu sebeptir ki, Mekke'den Medine'ye hicreti Mekke'deki ilk Müslümanlar için bir kaçış ve sığınma olarak görmek doğru olmaz. Esasında bu göç, Müslümanların onların nihai hedefi değil, aksine daha uzak ve büyük hedefler için bir başlangıçtır. Nitekim Medine'ye gerçekleştirilen hicret, daha önce yapılan Habeşistan hicretinden hem sebepleri, hem gerçekleşme şekli, hem de sonuçları itibarıyla tamamen farklıdır. Her şeyden önce Habeşistan göçü, Mekke'de can güvenliği endişesi taşıyan bazı Müslümanların hayatlarını koruma amacıyla tercih ettikleri geçici bir çözümdü. Gidenlerin orayı yurt edinme gibi bir hedefleri de bulunmuyordu. Zira bir kısmı gitmelerinden sonra fasilalı olarak dönmüş, geri kalanlar da şartlar uygun hale geldiğinde Medine'ye intikal etmişlerdir. Habeş muhâcirlerinin orada dinlerini yayma gibi bir misyonları da bulunmuyordu. Bütün bunlara karşılık Medine'ye hicrette Müslümanlar için can güvenliği ve sığınma ihtiyacı ancak tali derecede bir etkiye sahipti. Buraya hicretteki esas gaye, Müslümanlar için huzur ve güven ortamını tesis etmenin yanında davete daha uygun bir merkez sağlamaktır. Daha da önemlisi Medine, yeni bir millet (ümme) ve yeni bir devletin inşa merkezi olarak seçilmiştir. Bu nedendir ki Allah Rasûlü (sav) Akabe'deki ilk görüşmeden itibaren yaklaşık üç yıl süren belli bir hazırlık dönemini tamamladıktan, özellikle de Medineliler ile II. Akabe Biatı'nı akdettikten sonra hicret sürecini başlatmıştır. Dolayısıyla Medine'ye hicreti planlı ve uzun vadeli tasarlanan hedeflerin ilk adımı olarak görmek gerekir.

Medine'ye hicretle birlikte İslâmî davet Mekke'de kazandığı dinî boyutun yanında siyasî boyutu da eklemiş oldu. Bu aşamadan sonra İslâm, Mekke'de olduğu gibi mağdurların ve mazlumların değil, hakim olanların ve yönetenlerin dini olacak, tebliğ artık devlet destekli olarak gerçekleştirilecektir. Bunun sonucunda Allah Rasûlü'nün (sav) peygamberliğinden sonra siyasî niteliği de ortaya çıkacak, o Medine şehir devletinin başkanı konumuna gelecektir.

Hicret, Kureyşli Müslümanlar için baskıdan kurtulmayı, bağımsızlığı ve müşriklere karşı güvenli bir hayatı temin etmiş, Hz. Peygamber'e (sav) de Muâzzam bir tebliğ imkanı sağlamıştır. Mekke'de gerçekleştirilemeyen ümmet bütünlüğü burada kurulabilmiş, bütün inananlar bir araya gelebilmişlerdir. Ayrıca Müslümanlar burada kendilerine düşman olanlarla mücadele için uygun zemin ve şartlara kavuşmuşlar, yeni yurtlarında siyasal, kültürel ve ekonomik anlamda tam bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Hicret aynı zamanda

Medineli Araplar açısından da büyük bir kazanım olmuştur. Her şeyden önce onlar, uzun yıllar süren ve iki kabileyi de yok olmanın eşiğine getiren Evs-İzrec çatışmasından kurtulmak suretiyle birliklerini temin etmişler; bu sayede Yahudiler karşısındaki konumlarını daha güçlü hale getirebilmişlerdir. Onların Medine'de teşkil ettikleri birliğe Hicret neticesinde Kureyşli muhâcirler de eklenince, Müslümanlar bir bütün olarak şehirde Yahudilere karşı üstünlük elde etmek suretiyle Medine'nin hakim unsuru haline gelmişlerdir.

Medeniyetlerin kurulmasında hicretin büyük etkisinin olduğu bir gerçektir. Dünyada meydana gelen büyük değişimlerin hicretle, yani zorunlu nedenlerle gerçekleşen göç hareketleriyle yakın ilişkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla büyük medeniyetlerin doğuşu, büyük göç hareketleriyle ve göçmenler eliyle gerçekleştirilmiştir. Buradan hareketle Hz. Peygamber'in (sav) ve Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicretini ve akabinde gerçekleştirdiği faaliyetleri yeni bir medeniyet inşasının ilk adımları olarak kabul etmek mümkündür.

Medine'de Yeni Toplum Oluşturma Adımları

Mekke'den Medine'ye gerçekleştirilen hicretin asıl gayesi ve ehemmiyeti, ancak hicret sonrası faaliyetlerin ortaya konulmasıyla daha iyi anlaşılabilir. Dolayısıyla Medine'ye hicretin niçin yapıldığından ziyade, hicretten sonra nelerin yapıldığının gündeme alınması hicret hadisesinin İslam tarihindeki yerinin ortaya konulması hususunda daha açıklayıcı olacaktır.

Hz. Peygamber (sav), Medine'ye intikalinin hemen ardından şehirde hâlâ İslâm'a girmemiş olanları Müslümanlığa davet etti. Bunun sonucunda pek çok Medineli Arap, onun huzurunda Müslüman olduğunu açıkladı. Bu şekilde Medine'deki toplum inşasının önemli ilk adımı atılmış oldu. Zira Hz. Peygamber'in (sav) Medine'de gerçekleştirmek istediği en önemli hedef, yeni bir toplum inşasıydı. Burada atılan diğer adımlar ise hep bu hedefin gerçekleşmesine hizmet edecektir.

1. Müslümanların Birleştirilmesi: Ensâr-Muhâcir Kardeşliği

Allah Rasûlü'nün (sav) Medine'ye hicretten sonra burada yeni bir toplum meydana getirebilmek için gerçekleştirdiği en mühim icraat, Mekke'den hicret eden Muhâcirler ile Medine'nin Müslüman Arapları arasında kardeşlik kurmaktır. Hz. Peygamber (sav) bunu sağlamak için Ensâr ve Muhâcir taraflarından birer kişiyi karşılıklı olarak kardeş saymak suretiyle onları birbirlerine karşı sorumlu tutmuştur.⁵ Bu kardeşlik hareketiyle insanlar arasındaki ortaklık zemini kan unsurundan ayrılıp manevî bir temele dayandırılmış, soya dayalı kabilevî ittifak akidevî ittifaka çevrilmiş; kandan inanca, kabileden gelen verili statüden akideden kaynaklanan cemaate geçişi sağlamıştır. Yeni

5 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 150-152; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 238-239; Belâzûrî, *Ensâbü'l-Eşraf*, I, (thk. Muhammed Hamidullah), Jerusalem, 1963, I, 270-271.

durumda kabile ve aşiretin yerini ümmet ve millet almıştır. Sonuçta câhiliyye döneminde kabilelerin ittifakı (hılf) ile birbirlerine destek veren kabile mensupları artık din kardeşliği temelinde ortak hareket eden müminler haline gelmişlerdir.

Görüldüğü gibi hicret sonrası Medine'de gerçekleştirilen din kardeşliği faaliyeti İslâm öncesi dönemde yaygın olduğu şeklinde bir kabilenin diğerine iltihakına, yahut herhangi iki kabilenin başka kabilelere karşı savunma veya saldırı amacıyla oluşturdukları ittifaka benzemiyordu. Oluşan yeni durumda bütün olarak kabile hüküm-i şahsiyetinin yerini ferdi olarak tek tek Müslümanlar alıyor, sorumluluk mensup olunan kabilelere değil, bizzat Müslüman bireylere yükleniyordu. Artık kabile merkezli bir toplumdaki ferdi öne çıkaran yeni bir anlayışın ilk adımları atılıyordu. Bunun sonucunda da ilk Müslümanlar kabile mensubu olmanın sınırlarını aşarak bir inanç etrafında kardeş kabul edilen bir topluluğun (ümmet) eşit hak ve sorumluluklara sahip üyeleri konumuna geliyorlardı ki, bu durum klasik Arap toplumu için alışılmadık bir tecrübedir. Kur'ân'da bu kardeşlik şu şekilde dile getirilmektedir:

*"İman edip de Allah yolunda hicret eden ve cihad edenler (Muhâcirler) ile onları barındıran ve yardım edenler (Ensâr) var ya, işte gerçek mümin onlardır. Onlar için mağîret ve bol rızık vardır. Sonradan iman eden ve hicret edip de sizinle beraber cihad edenler de sizdendir.."*⁶

Hz. Peygamber'in (sav) Medine'de tesis ettiği Ensâr Muhâcir kardeşliği karşılıklı dayanışma hususunda o noktaya ulaşmıştı ki, aralarında kan bağı olmaksızın kardeş kabul edilen Müslümanlar, başlangıçta birbirlerine mirasçı dahi sayılmışlardır. Kur'ân'da buna *"İman edip de hicret edenler Allah yolunda bulunanlar, Muhâcirleri barındırıp yardım edenler yok mu, işte onlar mirasta birbirlerinin velileridirler"*⁷ âyetiyle işaret edilir. Daha sonra Muhâcirlerin durumu düzelince bu uygulama *"Akrabalık yönünden yakınlıkları olanlar Allah'ın hükmüne göre mirasta birbirine daha yakındır"*⁸ hükmüyle neshedilmiştir.⁹

Medine'de gerçekleşen din kardeşliği uygulaması her şeyden önce Evs ve Hazrec arasında geçmişte meydana gelen üzücü hadiselerin sona erdirilmesine vesile olmuştur. Yıllardan beri iki kardeş kabile arasındaki soy ortaklığı birleştiricilik vazifesini yerine getirememiş, üstelik aralarındaki kan davası sebebiyle onlar uzun yıllar boyunca birbirlerini kırmışlardır. Hz. Peygamber (sav) kan bağı yerine dinî inancı esas alınca öncelikle Medine'deki Araplar düşmanlığı terk edip kardeşlik şuuruna ermişler, eski davalarını gündemden çıkarmışlardır. *"Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düş-*

6 Enfâl, 8/74-75. Hicret edenlere vaat edilen mükâfatlarla ilgili başka âyetler için bk. Bakara, 2/218, Âl-i İmrân, 3/195, Nisâ, 4/100, Tevbe, 9/20-22, Hacc, 22/55.

7 Enfâl, 8/72.

8 Enfâl, 8/75.

9 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 238.

man kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti. O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurununun tam kenarında iken oradan sizi kurtardı" âyetlerinde onların geçmişleri ve yeni durumları mukayese edilir. ¹⁰

Hz. Peygamber'in (sav) Medine'de gerçekleştirdiği din kardeşliği uygulaması esasında hicret öncesi Mekke'deki Müslümanların kendi aralarında kardeş kabul edilmeleri adınının tabii devamı niteliğindedir. Zira Allah Rasûlü (sav) Mekke döneminde müşriklerin baskı ve işkenceleri karşısında Müslümanların ortak dayanışma içinde olmalarını temin maksadıyla onları kendi aralarında kardeş ilan etmiş, bunun ilk adımı kendisi Hz. Alf ile amcası Hz. Hamza'yı da azatlısı Zeyd b. Hârise ile kardeş saymıştır. Bunun ardından Osman ile Abdurrahmân b. Avf, Zübeyr b. Avvâm ile Abdullah b. Mes'ûd, Ubeyde b. Hârise ile Bilâl b. Rebâh, Mus'ab b. Umeyr ile Sa'd b. Ebû Vakkâs, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ile Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim, Sa'id b. Zeyd ile de Talhâ b. Ubeydullah karşılıklı din kardeşi olmuşlardır.¹¹ Medine'deki Ensâr-Muhâcir eşleşmesinde ise taraflar Mekkeliler ve Medineliler olarak belirlenmiş, buna göre Hz. Ebû Bekir, Hârice b. Zeyd; Abdullah b. Mes'ûd, Muâz b. Cebel; Mus'ab b. Umeyr ise Ka'b b. Mâlik ile kardeş ilan edilmişlerdir.¹²

Ensâr-Muhâcir kardeşliği sayesinde bütün varlıklarını Mekke'de bırakan Kureyş Müslümanlarının maddî ve manevî ihtiyaçlarının karşılanması sağlanmıştır. Nitekim Medineliler, Kur'ân'ın emriyle öz kardeşleri olarak gördükleri Muhâcirlerle sahip oldukları bütün imkânları paylaşmışlardır.¹³ Bu faaliyet neticesinde her iki taraf arasında ruhî, ictimai ve iktisadî bütünlük ve dayanışma temin edilmiş, taraflar artık kader ortağı olmuşlardır. Bu şartlar altında Muhâcirlerin Medine'deki hayata daha kolay bir şekilde ve kısa sürede intibakları temin edilmiş, onların yeni yurtlarındaki gariplikleri ve sıkıntıları en aza indirilmeye çalışılmıştır.¹⁴

Hz. Peygamber'in (sav) Medine'de inanç merkezli olarak teşkil ettiği Müslüman topluluk şehrin en güçlü ve organize unsuru haline gelmiştir. Bu birlik daha sonraki süreçte hiçbir şekilde zafiyete uğramadığı gibi, Allah Rasûlü'nün (sav) liderliğinde etkisini ve kuvvetini daha da artırmıştır. O kadar ki, bu sağlam sosyal bünye sayesinde Müslümanlar hem Medine dahilindeki münafıklara, hem Yahudî düşmanlara, hem de Mekke ve Hicaz'ın diğer müşrik Araplarına karşı aynı anda mücadele edilebilmişler, bu hasım unsurlar, dayanışma içinde hareket eden Müslümanlar tarafından birer birer etkisiz hale getirilebilmişlerdir.

10 Âl-i İmrân, 3/103.

11 İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, Beyrut 1941, s. 70-71.

12 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 238-329.

13 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 238.

14 Kapor, Mehmet Ali, *Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti*, İstanbul 1987, s. 144-145.

2. Mescid-i Nebî'nin İnşası

Hicret, Hz. Peygamber'in (sav) risâlet görevini daha iyi şartlarda yerine getirmesi, İslâm dininin geniş kitlelere yayılması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bunun ilk adımlarından biri olarak Medine'de bir mescid inşasına karar verildi. Bu faaliyete Hz. Peygamber (sav) başta olmak üzere bütün Müslümanlar maddî imkân ve fizikî yardımlarıyla iştirak ettiler. İbadet için tahsis edilen mekanın tamamlanmasından sonra binanın hemen bitişiğine Rasûlullah (sav) ve ailesi için odalar ilave edildi. Bütün bu çalışmaların tamamlanmasından sonra Rasûlullah (sav) geçici olarak kaldığı Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin evinden ayrılarak kendi konutuna yerleşti.¹⁵

Mescid-i Nebî'nin arka kısmına sayıları 30'a ulaşan yoksul ve evsizlere kalma yeri inşa edildi. Suffe adı verilen bu bölümde meskun Müslümanlara Ashâb-ı Suffe denilmiştir. Onların zaruri ihtiyaçları başta Hz. Peygamber (sav) olmak üzere diğer Müslümanlar tarafından karşılanmıştır.¹⁶ Medine'de dinî tebliğ görevinde yer alan davetçi ve öğretmenler genelde bunlar arasından seçilmiştir.¹⁷ Hz. Peygamber'in (sav) mescidi dinî ve ilmi faaliyetlerin yanı sıra devletin ve Müslüman toplumun önemli meselelerinin görüşüldüğü, anlaşmazlıkların karara bağlandığı, dışarıdan gelen elçilerin karşılanıp heyetler arası görüşmelerin yapıldığı bir merkez olma hüviyetini de kazanmıştır.¹⁸

3. Medine Vesikası ve Şehir Birliğinin Kuruluşu

Allah Rasûlü'nün (sav) Medine'ye hicret ettiği dönemde şehirde Mekke'de olduğu gibi teşkilatlanmış bir yönetim sistemi yoktu. Her kabile müstakil bir şekilde kendi reisinin idaresinde yaşıyordu. Şehir Arap menşeli Evs ve Hazrec kabileleri ile birlikte Beni Kaynakâ, Beni Nadir ve Beni Kurayza adlı üç Yahudî kabilesi tarafından paylaşıyordu. Hz. Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde hem Müslümanları inanç birliği altında toplamak, hem de şehirdeki kabile esaslı bölünmüşlüğü'nün bir kısmını ortadan kaldırmak için ilk adım olarak Medineli ve Mekkelî Araplardan oluşan Müslümanları Ensâr-Muhâcir kardeşliği altında bir araya getirmişti. Ancak burada Yahudileri de içinde alan bir yönetim biçiminin oluşturulması gerekiyordu. Allah Rasûlü (sav) bunu gerçekleştirmek için şehirde yaşayan diğer din ve milletlere mensup insanların hak ve sorumluluklarını da ihtiva eden bir sözleşme metni tanzimine karar verdi. Bu metin, Müslüman olsun veya olmasın, Medine halkının tamamının karşılıklı hak sorumluluklarını ortaya koymalı ve bütün tarafların mutabık kalacakları hukukî bir zemin teşkil etmeliydi. Aksi takdirde şehirde düzen ve güvenlik-

15 İbn Hişâm, *es-Süre*, II, 141-143; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 239-241.

16 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 255-256.

17 Suffe'nin faaliyetleri hakkında bk. Köten, Akif, "Asr-ı Saadette Suffe Ashâbı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, (ed.Vecdi Akyüz), I-V, İstanbul 1994, IV, 381-416.

18 Bu konuda bk. Veşîî, Abdullah Kâsım, *el-Mesâcid ve Neşâtühü'l-İctimâî Alâ Medâri't-Tarih*, Beyrut 1990, s. 13-87.

ten bahsetmek mümkün olmazdı. Mekke ile karşılaştırıldığında Medine'nin oturmuş bir yönetim sistemi, idari gelenek ve uygulamaları olmadığı için bu adımlar atılmadan Yesrib'in Medine, yani medeni bir şehir olması da mümkün değildi. Üstelik şehirdeki muhtemel yönetim boşluğu ve düzensizliği burada yeni bir toplum oluşturmak isteyen Hz. Peygamber'in (sav) gerçekleştirmeyi planladığı hedeflerine uymuyordu. Allah Rasûlü'nün (sav) peygamber olması hasebiyle sahip olduğu manevî/dinî imtiyaz ve güçlerin, dünyevî birtakım güçlerle takviye edilmesi ihtiyacı da Medine'de sosyal düzenin kurulmasını zorunlu kılıyordu. Zira onun Mekke döneminde yaşamış olduğu tecrübe, cemiyet içinde ahlâkî ve manevî değerlerin ayakta tutulması ve muhafaza edilebilmesi için dünyevî güç ve yetkilerin de elde bulundurulmasını gerektiriyordu.¹⁹

İslâm tarihinde, hatta dünya tarihinde ilk olarak gerçekleştirilen bu sözleşme Medine Sözleşmesi veya Medine Anayasası olarak literatüre geçmiştir. Bu sözleşme ile şehirde yaşayan bütün insanlar etnik ve dinî ayrıma tabi tutulmaksızın Medinelilik paydasında hukukî bir statü kazanmışlar. bunun tabii neticesi olarak da bazı hak ve sorumluluklara sahip olmuşlardır. Toplam olarak 52 madden müteşekkil Medine Anayasası'nda kan diyetinin durumu, harp esirleri, karşılıklı yardımlaşma, eman, kısas gibi hukukî konulara açıklık getirilmiştir. Hepsi bir ümmet mefhumu içerisinde değerlendirilmekle beraber (madde 2, 25) Müslümanların dışında kalan topluluklar Müslümanlara tabi kabul edilmiştir. (madde 1). Tarafların anlaşamadıkları bir problemin çözümü hususunda Allah'a ve Hz. Peygamber'e (sav) müracaat edileceği (madde 23, 42) hükme bağlandı. Anlaşmaya göre hiçbir müşrik, bir Kureyşlinin mal ve canını himaye altına alamayacak, ayrıca hiçbir müminin Kureyşlilere karşı hücum etmesine engel de olmayacaktı. Benzer şekilde Yahudilerin Mekke müşriklerine ve onların işbirlikçilerine yardım etmeleri veya onlardan herhangi birine himaye vermeleri de yasaktı. Medine'ye yapılacak muhtemel bir düşman saldırısında Müslüman ve Yahudiler şehri ortak savunacaklardı. Fakat Medine dışında yapılacak savaşta bir tarafın diğerine yardımcı olmak gibi bir sorumluluğu bulunmuyordu.²⁰ Özetle bu anlaşmada Medine'de dahilî güvenin sağlanması, dışarıdan gelebilecek muhtemel tehlikelerin bertaraf edilmesi, ayrıca Medine vatandaşı konumunda bulunan şahısların kendi aralarındaki hukukî ihtilâfların çözülmesi gibi hususlar yer almıştı. Bunlara ilave olarak, muhtemel savaş masraflarının, fidiye ve diyet gibi mali yükümlülüklerin karşılanması, yargı görevinin grupların kendi içinde bağımsız bir şekilde yürütülmesi, farklı taraflara mensup kişilerin anlaşmazlıklarında ise son yargı merciinin Hz. Peygamber (sav) olması karar altına alınmıştır.²¹

19 Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberti*, (çev. Salih Tuğ), I-II, İstanbul 1990-1991, I, 188-189.

20 Anlaşma maddeleri ve değerlendirmeler hakkında bk. Hamidullah, *İslâm Peygamberti*, I, 189-210.

21 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 147-150.

Medine Sözleşmesi'ne göre Hz. Peygamber (sav) Medine şehir devletinin yöneticisi olarak kabul ediliyordu. Nitekim belgenin Rasûl-i Ekrem (sav) tarafından düzenlendiğinin belirtilmesi, sözleşmenin asıl taraflarının Müslümanlar olması, kendisinin peygamber sıfatıyla anılması ve son aşamada anlaşmazlıkların ona getirilmesinin hükme bağlanması bu hususu açıkça ortaya koyar. Bütün tarafların takririyle artık o peygamber kimliğinin üzerine siyasi kimliğini de eklemiş, artık yeni kurulan Medine site devletinin başkanı olmuştur. Hz. Muhammed (sav), müminler nazarında asıl olarak peygamber ve başkanlık vasıflarını birlikte taşıırken, Müslümanların dışındaki gruplara göre ise bir siyasi lider konumu kazanmıştır.²²

Medine Sözleşmesi'ne göre devletin asıl kurucu unsuru Müslümanlar kabul edilirken, yönetimin ikinci derecedeki ortakları Yahudiler olarak görünmektedir. Dinlerinde serbestçe yaşama hakkına sahip olan Yahudiler, Medine'ye dışarıdan yapılacak herhangi bir müdahaleye karşı Müslümanlarla ortak hareket etmeyi taahhüt etmişler, Medineli Müslümanlar aleyhine Kureyşlilerle ittifak kurmayacaklarına dair söz vermişlerdir. Bu durumda Medine Anlaşması şehirde yaşayan farklı din ve ırk mensuplarını Medine vatandaşlığı temelinde bir araya getirmiş hukukî bir zemin oluşturmuştur. Ensâr ve Muhâcir'i kabile esaslı birleşmeden akîde merkezli cemaate dönüştüren Hz. Peygamber (sav), taraflarla yaptığı bu anlaşma ile de Medine'de çeşitli kabilelere mensup fertleri hukuka dayalı, ictimai, iktisadî ve dinî hak ve sorumlulukları bulunan Medine şehir devletinin vatandaşları haline getirmiştir. Sonuçta Medine'de kabile kurallarının hâkim olduğu dağınık gruplaşmalardan sözleşmeye dayalı, dolayısıyla hukukun üstün ve geçerli olduğu düzenli topluma geçiş sağlanmıştır.²³

4. Nüfus Sayımı Yapılması

Hz. Peygamber'in (sav) Medine'de Ensâr ve Muhâcirün'u bir araya getirdikten ve Medine Anayasası'nı tanzim ettikten sonra gerçekleştirdiği sosyal faaliyetlerden biri de buradaki vatandaşların, özellikle de Müslümanların sayısını tespit etmek üzere nüfus sayımı yaptırması olmuştur. Kaynak ve araştırmalarda bu bahisle ilgili olarak farklı bilgiler bulunmaktadır. Her şeyden önce sayımın ne zaman yapıldığı ve sonucun nasıl çıktığı konusu açık değildir. Geçen asrın müelliflerinden Muhammed Hamidullah sayımın hicretin birinci yılında gerçekleştirilmiştir.²⁴ İmam Buhârî sayım sonucunda Müslümanların 1500 kişi olduğu bilgisini verirken, Müslim ve İbn Mâce'ye göre ise bu rakam 600-700 kişi civarındadır.²⁵ Hz. Peygamber'in (sav) Medine idarecisi olarak kabul edilmesi ve onun hazırladığı sözleşmeye Yahudilerin itiraz etmemiş olma-

22 Tuğ. Salih, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul 1969, s. 30-31.

23 Medine'de yeni toplum oluşumu hakkındaki değerlendirmeler için bk. Hasen Hâlid, *Müctemeu'l-Medine*, Beyrut 1986, s. 153-153-169.

24 Bu konuda geniş bilgi için bk. Okıç, M. Tayyib, "İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı", *AÜİFD*, Ankara 1960, sy. VII, s. 11-20.

25 Buhârî, *Cihâd* 181; Müslim, *İmân* 235; İbn Mâce, *Fiten* 23.

ları, Medine'deki Müslümanların gerek müşrik Araplar, gerekse Yahudiler'den daha güçlü, dolayısıyla sayılarının da daha fazla olduğu düşüncesini akla getirir.

5. Kiblenin Değişmesi

Hicretten sonra Medine'de gerçekleştirilen önemli değişim adımları arasında, kiblenin Kudüs'ten Mekke'ye çevrilmesini de zikretmek gerekir. Hz. Peygamber (sav) gerek Mekke döneminde, gerekse hicretten sonra geçen yaklaşık 1.5 yıl boyunca namazlarını Kudüs'e müteveccihen eda ediyordu. O, Mekke'de iken Kâbe'yi arkasına almamak ve iki kutsal mabede de aynı anda dönmüş olmak için Kâbe'yi kendisi ile Kudüs'ün arasına alacak namazlarını eda ediyordu. Allah Rasûlü (sav) Medine'de bir gün ashâbıyla birlikte Benî Selîme'ye ait mescidde öğle namazının ilk iki rekatını tamamladığı esnada kiblenin değişmesiyle ilgili âyet nâzil oldu: *"Ey Muhammed yüzünü Mescid-i Harâm'a doğru çevir, Ey müminler siz de yüzlerinizi o yöne çevirin"*²⁶. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) yönünü Kudüs'den Mekke'ye çevirdi. Allah Rasûlü'nün (sav) aynı namazda iki ayrı kibleye dönerek namaz kılmış olması sebebiyle bu mescid "İki Kibleli Mescid" olarak anılmıştır.²⁷ Kiblenin değişmesiyle Medine'deki Müslümanlar siyasi bağımsızlıklarının ardından Yahudi ve Hıristiyanlara karşı kible bağımsızlığını da kazanmış oldular. Müslümanlar için tespit edilen yeni kible, aynı zamanda Mekke'nin sonunda fethedileceğinin ve Kâbe'nin putlardan temizleneceğinin de ilk işareti olarak kabul edilmiştir. Kiblenin Kâbe olmasının ardından Müslümanlar namaza ezan ile davet olunmaya başlamışlardır. Bundan sonra Ramazan orucu, zekât ve bayram namazı farz kılınmış, bunlara kurban emri de eklenmiştir.²⁸ Bu şekilde Medine'de yeni toplum oluşumu ile dinî gelişme birlikte gerçekleşmiştir.

Sonuç

Hz. Peygamber (sav), risaleti süresince iki farklı görev ifâ etti. Birincisi, dinî/ilahî vazifesi olan peygamberlik, diğeri ise dünyevî/siyasî görevi sayılan devlet başkanlığıydı. Onun asıl misyonu şüphesiz dinî idi. Siyasî tarafı ise ancak ilahî misyonunu destekleme ve güçlendirme görevini yerine getiriyordu. Onun Mekke dönemindeki siyasî faaliyeti kendisine inananları bir arada tutma ve müşriklere karşı onların liderliğini yapma şeklinde gerçekleşti. Allah Rasûlü'nün (sav) siyasî fonksiyonunun asıl ortaya çıktığı süreç, şüphesiz hicret sonrası dönemdir. Nitekim Medine'de onun siyasî niteliği daha belirgin hale gelmiş, atılan bir dizi adımla kurulan şehir devletinin başkanı olmuştur.

Hz. Peygamber'in (sav) Medine'de gerçekleştirmek istediği en önemli hedef burada yeni bir toplum inşasıydı. O dönemde Arap hayatında geçerli olan

26 Bakara, 2/144.

27 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 198-199, 256; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 241-244; Belâzürî, *Ensâb*, I, 271.

28 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 246-249; Belâzürî, *Ensâb*, I, 271-274.

toplum düzeni esasında kabile sistemine dayanıyordu. Halbuki onun tebliğ ettiği dinin nihai gayesi ise insanları soy/kan yerine inanç merkezli olarak bir araya getirmek, kısacası bir ümmet/millet oluşturmaktı. Meydana getirilecek bu ümmet, bütün insanlık alemi için ideal bir cemaat olacaktı. Yine bu topluluk sayesinde İslâm prensiplerinin vaz' ettiği yüce mesajların pratik uygulamaları gerçekleştirilecekti. Hz. Peygamber (sav) bu hususta ilk olarak, selamın yaygınlaştırılmasının ardından Ensâr-Muhâcir kardeşliğinin sağlanması, Mescid-i Nebi'nin inşası, kâblenin değiştirilmesi gibi doğrudan Müslümanları ilgilendiren uygulamalara imza attı. Daha sonra da Medine vesikası merkezinde Medine şehir devletinin kurulması ve nüfus sayımı yapılması gibi hem Müslümanları hem de onlarla birlikte yaşayan Yahudileri ilgilendiren uygulamalar gerçekleştirdi. Bu adımlar Medine'de tüm etnik ve dinî grupları içine alan yeni toplum inşasının temelini oluşturmuştur.